

RECENZJE

Dorota Malczewska-Pawelec, „*Miasto-ogród*” Żarki. *Historia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego [University of Silesia Publishing House], Katowice 2022, ss. [pp.] 336.

W początkach 2023 r. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach wydało monografię autorstwa Doroty Malczewskiej-Pawelec pt. *Miasto-ogród Żarki. Historia*. Wśród płaszczyzn badawczych, którymi para się Autorka są m.in. kultura uzdrowiskowa w XIX i XX w. oraz dzieje ziemi częstochowskiej. W recenzowanej monografii katowicka badaczka połączyła je przygotowując pierwszą publikację w polskiej historiografii, która tak szeroko odtwarza dzieje jurajskich Żarek, miejscowości, w której w okresie międzywojnia podjęto próbę realizacji koncepcji „miasta-ogrodu”.

Autorem koncepcji „miasta-ogrodu” był angielski społecznik Ebenezer Howard, stenograf podczas posiedzeń izb parlamentu Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii. U genezy tej koncepcji leżały negatywne konsekwencje rewolucji przemysłowej i intensywnej urbanizacji, m.in. przeludnienie wielkich miast przemysłowych i urągające godności ludzkiej warunki, w jakich wegetowali ich najbiedniejsi mieszkańcy, czyli przede wszystkim robotnicy. Howard obserwował je naocznie, a ponadto dostrzegł, iż podejmowane co pewien czas dyskusje w parlamencie na temat poprawy warunków bytowych były jałowe i nie prowadziły do wypracowania żadnych

skutecznych sposobów rozwiązania poważnego problemu. Stąd też w jego umyśle narodziła się wizja „miasta-ogrodu”, będąca spójną, uwzględniającą wszelkie istotne aspekty (społeczny, ekonomiczny, architektoniczny i finansowy) koncepcją stworzenia optymalnego miejsca do życia i pracy. Pomysł, jak pisze autorka monografii, w swym podstawowym wymiarze, według Howarda, opierał się na „pożenieniu” miasta z wsią.

W 1898 r. E. Howard swoją koncepcję zaprezentował w książce pt. *Jutro: pokojowa ścieżka do rzeczywistej reformy*. Kilka lat później (1902 r.) ideę „miasta-ogrodu” opisał ponownie w drugim wydaniu, które nosiło już znamieny tytuł: *Miasta-ogrody jutra*. Pomysł Brytyjczyka zaczął zdobywać coraz większą popularność i opuścił granice Wielkiej Brytanii. Po utworzeniu Drugiej Rzeczypospolitej znalazł on również w odrodzonym państwie polskim chętnych do jego urzeczywistnienia. Jako pierwszy podjął się realizacji koncepcji zamożny warszawski przemysłowiec, Stanisław Lilpop, w Podkowie Leśnej. Nagłośnienie medialne tej inicjatywy najpewniej skłoniło do podjęcia podobnych kroków hrabiego Karola Raczyńskiego, dziedzica m.in. Złotego Potoku i Żarek.

Właśnie w tej drugiej lokalizacji hrabia wraz z żoną Stefanią postanowili urzeczywistnić pomysł „miasta-ogrodu”. Na tę właśnie lokalizację z pewnością wpływ miało usytuowanie Żarek po obu stronach trasy kolei warszawsko-wiedeńskiej. Jednak decydujące były przede wszystkim walory terenu – lesistość, warunki przyrodnicze, klimatyczne i glebowe. To one wraz bliskością przebiegającej ważnej linii kolejowej, stwarzały znakomitą lokalizację dla miejscowości uzdrowskowo-rekreacyjno-wypoczynkowej, jaką chcieli mieć Raczyńscy. To miał być pomysł, który proponował optymalną formułę dalszego wykorzystania tego obszaru i zapewniał zgodną koegzystencję człowieka z przyrodą.

Kolejne realizowane z sukcesem inwestycje, chociaż nie bez problemów, np. w skutek wielkiego kryzysu gospodarczego, przyczyniały się do tego, iż Kolonia Letnia Żarki zyskiwała rozgłos. Niestety wybuch drugiej wojny światowej przekreślił realizację dalszych planów, a po jej zakończeniu nowa tzw. ludowa władza pozbawiła Raczyńskich wszystkich dóbr. Z determinacją zwalczano przy tym dziedzictwo Drugiej Rzeczypospolitej, stąd też budowane przez 11 lat „miasto-ogród” w Żarkach także spychano w zapomnienie. Jednak, jak podkreśla D. Malczewska-Pawelec, pamięć społeczna o Żarkach jako „mieście-ogrodzie” i wspomnienie o jego fundatorach nie zniknęły. Istotną rolę w jej utrwalaniu z pewnością pełni ta monografia.

Podjęty temat autorka zrealizowała poprzez analizę rozległej bazy źródłowej o różnej proveniencji. Wykorzystała m.in. zasoby Archiwów Państwowych w Częstochowie, Katowicach i Kielcach, a ponadto archiwa Sądów Rejonowych w Częstochowie i Myszkowie, oraz zbiory Muzeum Regionalnego im. Zyg-

munta Krasińskiego w Złotym Potoku. Wykorzystała także odpowiednią literaturę przedmiotu o interdyscyplinarnym charakterze. Dzięki temu powstała niezwykle fascynująca publikacja, która w pięciu rozdziałach o układzie problemowo-chronologicznym i zwięźczającym *Post-Scriptum* rekonstruuje nie tylko działania podejmowane przez hrabiów Raczyńskich i urbanistykę osady, ale przybliża także życie codzienne i atmosferę tego międzywojennego letniska.

Jest to oryginalna i wartościowa publikacja, napisana bardzo dobrym stylem i świetnie się ją czyta. Charakteryzuje ją jasny i logiczny przekaz informacji, a język i terminologia są odpowiednie dla charakteru monografii. Jak wcześniej już podkreśliłem, książka jest efektem żmudnych poszukiwań prowadzonych przez autorkę w różnych jednostkach archiwalnych i bibliotecznych, stąd też informacje w niej zawarte są w swej zdecydowanej większości nowatorskie. Autorka podjęła tematykę dotychczas u nas mało znaną i słabo jeszcze przebadaną. W tym też z pewnością tkwi jej poważna wartość naukowa, szereg cennych i nowych informacji zawartych w publikacji pozwala na poszerzenie dotychczasowego stanu wiedzy. Dorota Malczewska-Pawelec w swoich ocenach jest obiektywna, koncentruje się na analizie przyczyn i skutków opisywanych zjawisk. Posługuje się przy tym wyważonym językiem i stara się bezstronnie oceniać omawiane fakty. Tezy i pytania badawcze w publikacji przedstawiono jasno i logicznie, a co najważniejsze zostały one prawidłowo osadzone w analizowanych przekazach źródłowych. Zastosowane przez autorkę metody są poprawne i zasadnie realizowane. Zawarte w książce wnioski są przemyślane i logiczne, są przede wszystkim efektem wykorzystywanej bazy źródłowej i zostały bardzo dobrze udokumentowane poprzez dziesiątki przypisów. Zawierają one bardzo często obszernie, cenne informacje uzupełniające wobec głównego toku rozważań w poszczególnych rozdziałach. Autorka, pomimo pewnego osobistego emocjonalnego zaangażowania, nie ulega zbyt łatwo fascynacji źródłami i podchodzi do nich krytycznie. Należy mocno podkreślić, iż stara się zachować obiektywizm wobec opisywanych zdarzeń. Aparat naukowy został sporządzony wręcz wzorcowo, a istotne miejsce zajmują indeksy – osobowy i nazw miejscowości, a ponadto aneksy zawierające tablice genealogiczne Raczyńskich i rodzin spokrewnionych oraz wykaz przedwojennych nabywców działek letniskowych. Monografię uzupełniają też streszczenia w trzech językach. Ważną rolę odgrywają liczne ilustracje, plany i mapy, które są trafnie dobrane i spełniają znakomicie swoje zadanie, oddając m.in. charakter miejscowości i życia społecznego.

Moim zdaniem, monografia szybko powinna znaleźć się w ogólnopolskim obiegu naukowym, a korzystać z niej będą nie tylko badacze akademicy, ale także inne osoby zainteresowane podejmowaną w niej ciekawą tematyką. Pomimo lokalnego/regionalnego charakteru podjętej tematyki, to cały szereg omówionych

w publikacji zagadnień, dotyka zdecydowanie szerszych aspektów naszej przeszłości. Tym samym monografia powinna być również wykorzystywana do badań komparatystycznych.

Jarosław Kita

Uniwersytet Łódzki • University of Lodz

 <https://orcid.org/0000-0002-8374-2848>

NOTKA O AUTORZE • ABOUT THE AUTHOR

Prof. dr hab. Jarosław Kita – kierownik Katedry Historii Polski XIX wieku w Instytucie Historii na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Łódzkiego, członek Komitetu Nauk Historycznych Polskiej Akademii Nauk, członek Prezydium Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Historycznego.

Zainteresowania naukowe: historia społeczna i gospodarcza XIX i XX w., dzieje społeczeństwa polskiego na tle porównawczym ze społeczeństwami Europy Środkowo-Wschodniej, historia ziemiaństwa polskiego, europejska kultura uzdrowiskowa XIX–XXI w., dzieje wojskowości polskiej w dobie zaborów, historia nauki w XIX–XXI w., przeszłość łódzkiego środowiska naukowego, dzieje miast regionu Polski centralnej.

jaroslaw.kita@uni.lodz.pl